PREOCUPĂRI FOLCLORISTICE ÎN ACTIVITATEA CRITICĂ A LUI AL. DIMA

Cele cîteva pagini sugerate de recitirea unora dintre studiile publicate de Al. Dima înainte de 23 August 1944 nu sînt și nici nu au intenționat să devină o cercetare sistematică și comparativă a întregii sale activități. Am considerat oportune aceste note marginale nu numai ca omagiu prilejuit de împlinirea a 60 de ani de viață ci și ca o sugestie în vederea preluării critice și eventualei reeditări a unor volume care au însemnat adevărate puncte de rezistență ale pozițiilor înaintate în cultura românească dintre cele două războaie.

Numai o cercetare obiectivă care să nu ignoreze punctul de vedere istoric, care să țină seamă de tendințele și orientarea diverselor curente de idei ale epocii ar putea să aprecieze la adevărata ei valoare contribuția d-sale. Dacă ar fi să ne referim numai la faptul că în perioada respectivă atît în Germania, unde și-a completat studiile, cît și în România, unde s-a manifestat ca gînditor, și ca de altfel în multe alte țări se înregistra o ofensivă puternică a intuiționismului, iraționalismului și misticismului, pledoaria pentru cuceririle și obiectivitatea științei și rațiunii, aprecierea valorii creațiilor folclorice, revendicarea prezenței și originalității contribuțiilor românești pe plan universal, atitudinea manifestă antigîndiristă și antiestetizantă sînt argumente care pledează pentru necesitatea studierii critice a operei sale.

În cele ce urmează vom spicui, cu minimum de comentarii, din formulările care ni se par că merită să fie cunoscute și puse la îndemîna unui cerc mai larg de cititori.

Afirmîndu-se în publicistică încă din deceniul al treilea al secolului, Al. Dima s-a format la școala lui D. Gusti, a fructificat ideile juste ale sociologului amintit, a cunoscut preocupările filozofice și estetice din alte țări, dar și-a creat o poziție particulară în peisajul cultural și științific al timpului prin preocupări teoretice legate de fenomenul artistic și literar popular, prin drumul parcurs de la realitățile naționale la cele universale, prin ridicarea „realităților feno-

BDD-A1585 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 21:41:04 UTC)

menale" la înălțimea ideilor generale dar și prin confruntarea permanentă a ideilor cu bogăția faptelor. Dacă în ansamblul activității sale volumul preocupărilor legate de arta și literatura populară nu depășește pe celelalte, greutatea lor specifică, valoarea și rezistența lor și mai cu seamă infiltrația acestor preocupări în contextul studiilor de estetică, filozofia culturii, literatură română și universală, le dau prioritate incontestabilă. Cred că nu greșesc atunci cînd afirm că prețuirea și cunoașterea acestor realități nu numai că a contribuit la îmbogățirea operei sale teoretice ci l-a apărat de alunecarea spre misticism și iraționalism, de supraevaluarea influențelor străine, de excese cosmopolite.

Încă în volumul Aspecte și atitudini ideologice, *apărut în 1933 la Turnu-Severin, care însumează o parte din articolele publicate anterior în reviste, se schițează opoziția față de misticismul gîndirist ridicat la rangul de doctrină căreia i se căutau precedente în istoria culturii noastre. Încercarea de a-i breveta autohtonismul și rădăcinile etnice se bazează, după expresia lui Al. Dima, pe „afirmații și credințe subiective... lirism poetic" și urmărește să convingă cu „argumente sentimentale". Direcția pe care încercau s-o imprime culturii și literaturii noastre este refuzată în numele rațiunii și judecății. „Să ne dorim oare astăzi cînd abia am început să ne formăm judecata, să mînuim noțiunile clare și distincte, să prețuim obiectivitatea științei, opera rațiunii care este ordonarea lumii, tradiția și stabilitatea ; să ne dorim sentimentalitatea, instinctul, subiectivitatea, vagul și confuzul misticismului ? Dar bunul simț nu poate considera decît absurdă o astfel de atitudine" (p. 22).*

În sprijinul acestui refuz se asociază argumente de natură socială și democratică „Problema crizei mistice a culturii românești mai are însă un aspect și încă unul cu mult mai grav. E privirea ei din punct de vedere social. Să ne explicăm. Prin cultură nu se înțelege numai opera de creație a cîtorva personalități fericit înzestrate. Cultura mai înseamnă și opera de luminare a poporului" (p. 22).

Cînd pentru a justifica pasivitatea, contemplativitatea și vagul care ar trebui să caracterizeze literatura noastră este invocată Mioriția *ca piesă reprezentativă a liricii populare și oglindind deci implicit o particularitate etnică și națională, în ciuda faptului că-i recunoaște valoarea de capodoperă formală, Al. Dima îi respinge mesajul și consideră că are un „...fond pe care nu l-am dori niciînd îndreptar al neamului nostru" (p. 24). O singură piesă, chiar de valoarea* Mioriței, *nu poate fi determinantă în caracterizarea unui popor. „Din fericire această dispoziție orientală a sufletului românesc nu e unică și mai ales nu e dominantă. Aceeași literatură populară ce a cristalizat estetic virtualitatea pasivă a sufletului românesc, a celebrat în alte producțiuni valorile active ale personalității omenești, cîntînd cu entuziasm faptele de vitejie și mai ales pe cele care restabileau dreptatea și omenia. Să mai amintim bogata literatură haiducească ce înalță adevărate imnuri reprezentanților dreptății cucerite prin luptă voinicească ?" (p. 24—25).*

BDD-A1585 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 21:41:04 UTC)

Misticismul gîndirist își reclama rădăcini istorice în existența unei așa-zise ortodoxii populare, în intenția de a conferi autoritate și autenticitate ideologiei pe care o promova și pe care o dorea izvorîtă dintr-o permanență etnică și națională și nu derivată dintr-o ideologie de import. Cunoașterea profundă și nefalsificată a literaturii și artei, a întregului ansamblu de obiceiuri, a mentalității populare îi oferă lui Al. Dima probe irefutabile pentru respingerea afirmațiilor nefundamentate ale teoreticienilor misticismului. În polemică directă cu ideologul gîndirist Nichifor Crainic, îi replică „Îi obiectăm însă că argumentul nu e „crucial", că existența ortodoxiei culte nu cheamă cu necesitate existența ortodoxiei populare, că din punct de vedere cultural între cei de „sus și cei de jos" a fost de fapt o prăpastie, că aceștia din urmă nu-și vor fi putut forma încă o concepție religioasă și distinct colorată ortodox, că arta și literatura populară nu dovedesc decît rar, motive ortodoxe, că poporul nostru nu cunoaște manifestări colective mistice ca rușii, că în sfîrșit literatura cultă din secolul al XIX-lea reînviind trecutul și poezia populară n-a dat peste „marea realitate" populară a ortodoxiei" (p. 28—29). Nu trebuie neglijat faptul că în combaterea gîndirismului se răspunde cu argumente din același domeniu la care se refereau ideolgii misticismului. Ironia discretă se face totuși simțită în polemica de o urbanitate care l-a caracterizat întotdeauna. I. Chinezu vorbea de „atitudinea cavalerească față de opiniile adverse". Urbanitatea în formulare și respectul opiniilor preopinenților nu exclud însă fermitatea și intransigența opoziției.

Între argumentele care contrazic existența unei ortodoxii este chiar Miorița *invocată anterior și care „...nu e înfiorată de niciun sentiment religios și creștin căci indiferența față de moarte, ignorarea grozăviei ei e o străveche urmă dacică". Un argument din cele mai puternice invocat de Al. Dima este opera lui Creangă „cel mai fidel reprezentant al sufletului nostru popular" (p. 56) și care, așa cum spune Ibrăileanu „are pe de-a-ntregul concepția de viață a poporului. Atitudinea sceptică față de religie, luătoare în rîs față de slujitorii ei"*

Încercarea de a forța explicația și de a falsifica în ultimă instanță adevărul este vizibilă în interpretarea concepției populare despre natură, cu referire la cunoscutul „Codru frate cu românul" — în care, după Nichifor Crainic „se realizează ideea creștină a fraternității universale întemeiată pe tatăl tuturor care e Dumnezeu". Chiar dacă am face abstracție de punctul de vedere social-istoric, bunul simț refuză o asemenea explicație. „Cît despre concepția „codrului frate cu românul" nu e numaidecît nevoie de intervenția unei explicații religioase care prezintă această fraternitate ca un rezultat al legăturii de filiație cu Dumnezeu tatăl, ci mai acceptabilă e o interpretare realist-istorică : un mileniu de năvăliri au făcut ca românul să trăiască mereu în sînul naturii, la adăpost, ceea ce îl făcea s-o prețuiască drept „soră", bună, protectoare, însuflețind-o și atribuindu-i sentimente umane, după concepția animistă a tuturor popoarelor. Semnificativ e și faptul că în „Satira III" Eminescu s-a sesizat de această solidaritate a românului

BDD-A1585 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 21:41:04 UTC)

cu natura nu pe baze religioase ci naționale, de adversitate față de străin" (p. 55). Ca un răspuns tîrziu vine și constatarea desprinsă din studierea ornamentației porților din Drăguș, ornamentație care are mai curînd un scop decorativ și social decît unul simbolic sau magic.

Urmărind întreaga argumentație și desființînd-o, Al. Dima este îndreptățit să conchidă „Fără fundament sigur în sufletul popular, prin îndoiala gravă care planează asupra realității ortodoxiei sale și nejustificată de creația ei actuală, ideologia „Gîndirii" n-a avut și nu poate avea răsunet și deci nici calitatea de a prescrie norme culturii românești" (p. 71).

Volumul Conceptul de artă populară, *lucrare apreciată superlativ de specialiști și premiată de Academia Română, reprezintă o sinteză a principalelor probleme pe care le ridică domeniul respectiv, sinteză rezultată din discuția critică și sistematică a contribuțiilor provenite din cîmpul estetic, sociologic și psihologic, în vederea definirii și delimitării față de arta cultă, primitivă, infantilă și schizofrenică. Bogăția documentării livrești se conjugă cu anchetele și cercetările pe teren.*

În definirea artei populare unul din elementele de bază este considerat caracterul ei colectiv, afirmat în mod foarte explicit „...arta populară înseamnă artă a comunității" (p. 372 din art. Definiția artei populare, *extras din „Revista Fundațiilor" nr. 2/1942).*

După o expunere critică a teoriilor care s-au emis cu privire la originea creației folclorice, autorul intervine cu o precizare și o subliniere de o necontestată actualitate „E limpede deci: nu punctul de plecare al procesului de creație interesează ci rezultatul elaborării ei colective care presupune desfășurarea amplă în timp și spațiu. Conceptul se îmbogățește astfel cu o notă nouă: frecvența în timp și spațiu a obiectului artistic în cadrul comunității. Aceasta e o condiție absolută, sine qua non. Ea este și factorul determinant al structurii formale a artei populare care este expresia puterilor spirituale ce s-au manifestat de-a lungul secolelor pe baze mai mari sau mai mici de spațiu" (p. 373). Faptul că se acordă prioritate procesului de elaborare colectivă a artei și că prin aceasta i se poate modifica nu numai forma inițială ci prin adaosuri, pierderi ori modificări să se transforme structural, demonstrează că autorul a înțeles acest complex fenomen artistic în esența lui și în raport cu condițiile sociale ale creatorilor. Această elaborare colectivă pe plan spațial și temporal este în același timp factorul determinant al valorii formale a producțiilor populare care la rîndu-le sînt expresia virtualităților spirituale ale poporului (ale colectivității) care a recreat de fapt o operă inițial individuală.

În legătură cu raportul dintre fond și formă este vrednic de reținut că în formularea de atunci a lui Al. Dima recunoaștem în fapt definiția care rezistă și azi „Valoarea estetică nu mai este, de altfel, nici după opiniile teoriei artistice o simplă expresie a unui conținut sentimental, ci o adevărată «sinteză creatoare» a cuprinsului cu forma, cele două elemente ce fuzionează organic în opera literară. «Fondul» nu mai poate fi deci izolat, în mod abstract de «formă», întrucît modalitățile lui

BDD-A1585 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 21:41:04 UTC)

o determină, comandîndu-i anume expresii, iar acestea la rîndu-le exercită o înrîurire ce modifică uneori sensul conținutului" (p. 6 din Zăcăminte folclorice în poezia noastră contemporană).

Înțelegerea condiționării mai directe, a legăturilor mai strînse dintre producțiile artistice populare și mediul care le generează și vehiculează, o interpretare social-istorică a genezei și circulației lor constituie de asemenea elemente de rezistență în opera lui Al. Dima. După ce-l citează pe K. Spiess, care scria că „arta populară nu e separabilă de viața poporului", autorul explicitează „Dacă în mod principial creațiunile spiritului, considerate ca obiectivări ale sale, pot fi studiate în ele însele ca niște existențe de sine stătătoare, abstracție făcînd de agenții lor creatori, manifestările spiritului popular și cu ele arta populară se izolează cu greu de factorii creatori, iar o operație de această natură nici n-ar aduce foloase reale. Căci arta populară e adînc legată de viața și condițiile ei speciale, o înțelegere a ei neputînd fi posibilă decît din perspectiva însăși a creatorilor ei" (p. 29).

O altă idee care merită să fie evidențiată este mențiunea pe care o face relativ la unitățile sociale creatoare de artă populară „Definirea artei populare ca fiind opera colectivității, a comunității mai ales, prin individualitățile ce o compun, ne impune nevoia unei precizări. Care sînt anume unitățile sociale pe care le exprimă individualitățile creatoare în cadrul națiunii ? Întrebarea ne apare cu atît mai legitimă cu cît îndeobște arta populară se reduce pentru multă lume la o singură formă : la arta țărănească" (p. 138, Conceptul de artă populară). *Rezumînd opiniile emise și care oscilează între elogiul fără discernămînt și negarea totală a puterii creatoare a țărănimii, autorul relevă că cercetările au dovedit că între unitățile creatoare de folclor intră, în afara țărănimii, și soldații, marinarii, studenții, muncitorii și alte categorii „...care-și au creațiile lor populare bine cunoscute și pe care n-avem motive a le elimina din arta populară" (p. 141).*

Studiul care îl recomandă pe Al. Dima ca un exeget plin de adeziune atît față de creația noastră cultă cît și față de izvoarele ei populare este Zăcăminte folclorice în poezia noastră contemporană. *Pompiliu Constantinescu remarca la apariție „întîietatea acestei întreprinderi". O cunoaștere a epocii, a opiniilor curente despre lirica modernă ne îndreptățește să recunoaștem, dat fiind pericolul de a fi etichetat anacronic și depășit, că era nevoie de suficientă îndrăzneală pentru a aborda o asemenea temă și implicit de o cunoaștere perfectă și paralelă a celor două planuri. Cînd exegeza contemporană asocia considerațiile asupra poeziilor lui L. Blaga, T. Arghezi, I. Barbu, A. Maniu, V. Voiculescu și I. Pillat cu referiri la suite întregi de autori străini, cercetarea lui Al. Dima a reprezentat o poziție singulară și temerară dar nu mai puțin justă, patriotică și științifică în ultimă instanță.*

În Cuvînt înainte *sînt abordate probleme referitoare la raportul dintre creația orală și literatura cultă, la tradiția transferului de la folclor*

BDD-A1585 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 21:41:04 UTC)

la literatura scrisă, precum și o manifestă critică a estetismului și formalismului care caracteriza o însemnată parte a criticii literare contemporane.

„O cercetare asupra poeziei contemporane din punctul de vedere al materialului ce conține ar putea părea multora o întreprindere nepotrivită cu preocupările dominant estetice ale unei critice ce socotește că misiunea ei e să descrie și să explice pura esențialitate artistică a fenomenului literar. O metodă fenomenologică în fond străbate conștient sau inconștient concepția acestei critici care reduce la simplă țesătură a relațiilor formale valoarea estetică a operei literare. Atitudinea de care vorbim poate fi însă — cu drept cuvînt — suspectată de estetism întrucît relielind într-un mod exclusiv tehnica artistică, măiestria formală a scrisului, abilitatea combinațiilor lexice și imagiste, tinde a se rătăci în sterilitate, în formalism pur și decadent, în sectarism apoi, prin izolarea de motivele și problemele ce agită tumultuos societatea vremii" (p. 5). Cercetarea întreprinsă este legitimată de nevoia de a dovedi sterilitatea unui comparativism care subordona literatura noastră modelelor străine și de convingerea, izvorîtă din cunoaștere, că originalitatea liricii noi, particularitatea ei în cadrul liricii moderne europene îi sînt conferite tocmai de legătura cu peisajul natural, cu societatea, cultura și literatura, cu mentalitatea poporului căruia aparțin acești creatori și mai puțin de virtuozitatea formală, de vagul și ermetismul care caracterizează și alte literaturi. „Îndemnul acestei cercetări — scrie Al. Dima — purcede din impresia pe care și-a făcut-o autorul ei că în genere, în conștiința cititorilor, poezia contemporană pare un simplu și lipsit de originalitate ecou al fenomenelor poetice ale occidentului german sau francez. Nu cunoaștem aproape nici un poet al vremii de care să nu se asocieze imediat și cu nuanță patronală, un nume străin. Simbolismul francez, expresionismul german, un Baudelaire, un Laforgue, un Francis Jammes, un Rainer Maria Rilke, spre a cita numai întîmplător personalitățile de care se leagă mai frecvent poezia vremii, creează poetului nostru contemporan o situație subordonată, adesea exagerată și nedreaptă, iar literaturii poetice naționale considerația unei colonii străine. Și totuși, poezia postbelică are sclipirile ei de originalitate, stilul ei sufletesc, nota unei individualități ce încadrîndu-se în atmosfera europeană a vremii, răspunde simultan — ca un ecou — unor chemări ce vin din adîncuri, din epoci de mult dispărute, din ființa milenară variabilă și — în același timp — prin anume date ale psihologiei etnice, constantă. În apele adesea tulburi ale poeziei contemporane, cercetătorul are surpriza de a descoperi străvechi zăcăminte folclorice pe care conștient sau inconștient — poetul le-a valorificat în aurul operei sale.

Descoperirea și relielarea acestor tradiționale straturi populare e întreprinderea unui minier critic ce năzuiește a încadra fizionomia poeziei contemporane în evoluția ei istorică și în peisajul ei etnic pe care fenomenul puternic al influențelor nu l-a putut deloc deforma" (p. 6—7).

Disprețul criticii esteticizante față de aceste raporturi tradiționale între creația orală și literatura cultă, elogiul disocierii poeziei lirice

BDD-A1585 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 21:41:04 UTC)

moderne de modelele populare și certificarea maturității și sincronizării pe plan european numai în măsura diferențierii totale sînt taxate drept „atitudine programatică, normativă, însemnînd doar codificarea unei anume concepții moderniste despre evoluția literaturii noastre, fără însă a fi fundată în fapt" (p. 6). Zăcăminte folclorice în poezia noastră contemporană *caută să demonstreze că nu există o incompatibilitate între „cea mai modernă sensibilitate și concepție artistică" și folclor, că o astfel de sensibilitate „are posibilitatea de a-și selecta un material consonant din imensul și variatul tezaur folcloric" (p. 8).*

Studierea laborioasă a operei celor mai reprezentativi creatori ai poeziei contemporane în raport cu credințele, obiceiurile și literatura populară românească, prezența incontestabilă a „zăcămintelor folclorice" în cea mai evoluată expresie a literaturii noastre culte depășesc obiectivele stricte ale cercetării literare și sînt un prilej de manifestare a unui sentiment de mîndrie patriotică. „O poezie sincronizată european deci, dar căreia nu-i lipsește în același timp boarea peisajului local, a climei noastre sufletești, a clocotului de viață românească ce și-a găsit firească expresie în variatele forme ale credințelor, obiceiurilor și literaturii noastre populare" (p. 82).

Încheierea vine să consemneze elogiul binemeritat adresat folclorului care a reușit încă o dată să fie „paladiu" și să confere originalitate, specific propriu literaturii moderne „Ca un nou Anteu contemporan, lirica noastră de după război și-a crescut vigoarea și din contactul viu cu pămîntul folclorului național" (p. 91).

Între cei care au apreciat încă de la început activitatea critică a lui Al. Dima a fost și G. Călinescu, așa de avar, în genere, cu aprecieri elogioase la adresa confraților. Atît în 1933 la apariția volumului Aspecte și atitudini ideologice *cît și în 1936 cu prilejul publicării cercetării* Zăcăminte folclorice în poezia noastră contemporană, *autorul monumentalei* Istorii a literaturii române *evidenția în personalitatea tînărului ideolog și gînditor „cultura temeinică și variată, întinsă atît în clasicitate cît și în contemporaneitate", „erudiție, meditație, inteligență", „calitatea superioară a gîndirii sale, sinceritatea dialectică care urmărește captarea convingerii iar nu a atenției asupra autorului", la care se adaugă, pentru a-i spori capacitatea de analiză, o metodă sigură.*

Cu trecerea anilor s-au adăugat noi note, s-au cristalizat și maturizat predispozițiile inițiale.

Cunoașterea și folosirea creatoare a metodei materialist-dialectice, transformările revoluționare petrecute în țara noastră în ultimii douăzeci de ani au dat un impuls nou cercetărilor cărora d-sa se consacrase și anterior.

Prin activitatea din ultimele două decenii, prin valoarea și răspîndirea lucrărilor, personalitatea lui Al. Dima se definește și se conturează, dar mai mult decît atît, ne dă certitudinea că va contribui încă mulți ani la progresul culturii și științei literare din patria noastră.

Al. Teodorescu

BDD-A1585 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 21:41:04 UTC)